

Vorbereidend
Wetenschappelijk
Onderwijs

Tijdvak 2
Dinsdag 21 juni
13.30 – 16.30 uur

Tekstboekje

Intellectuele pleinvrees

Onderstaande tekst is een bewerking van een lezing die Frits Bolkestein op 4 maart hield op verzoek van de Stichting Literaire Activiteiten Amsterdam.

1 Of u het persoonlijk moet nemen, laat ik
aan u, maar ik wil beginnen met een een-
voudig en toch opvallend zinnetje van een
vermaard intellectueel. Dit zinnetje luidt:
5 “Waarom zijn de meeste intellectuelen die in
de politiek gaan, schurken?” Het betreft een
vraag die bij uitstek in de twintigste eeuw
thuishoort, een eeuw die meer intellectuele
schurken kende dan welke eeuw ook. Zij werd
10 echter als eerste gesteld door Socrates (469-
399 voor Christus), de eerste filosoof die zich
over de politiek uitliet en dat met de dood
moest bekopen. Tussen de politiek en de
intellectuelen heeft het nooit geboterd en
15 botert het nog steeds niet.

2 Laten we om dat te illustreren eens kijken
naar de aanzuigende werking van het totali-
tarisme op de Europese intellectuelen van de
twintigste eeuw. In het Duitsland van de jaren
20 dertig lieten filosofen als Martin Heidegger en
Carl Schmitt zich voor het nazi-karretje
spannen. Maar in nog veel sterkere mate bleek
voor westerse intellectuelen het communisme
aantrekkelijk. Die sloten echter wel de ogen
25 voor de slachtpartijen die Stalin onder de
Sovjetbevolking aanrichtte. Westerse journa-
listen, filosofen en schrijvers gingen in de
jaren zestig voor korte bezoekjes naar totali-
taire staten als China of Cuba en zij kwamen,
30 ondanks alle gruwelijke onderdrukking die er
plaatsvond, met de mooiste verhalen thuis.

3 In de wereld van hier en nu kan het echter
niemand iets schelen op welke filosoof,
denker of profeet zijn beul zich beroept, of
35 namens wie het slachtoffer niet mag zeggen of
zelfs maar denken wat hij denkt. Er is name-
lijk geen fundamenteel verschil tussen quasi-
filosofisch gefundeerde terreur en terreur van
desperado's. Wat telt, zijn de gevolgen voor
40 individuele mannen, vrouwen en gezinnen.
Maar voor veel intellectuelen hadden idealen
en heilsverwachtingen een waarde die het
belang van individuen ver oversteeg. Daarom
word ik soms wat zenuwachtig van publicis-
45 ten en commentatoren die om visie in de
politiek roepen.

4 Nu zult u denken: de tijd van de totalitaire
ideologieën is toch voorbij. Het nationaal-
socialisme is dood, de vlam van het commu-
50 nisme is gedoofd en de intellectuelen die daar
als nachtvinders omheen fladderden, zullen
spoedig ook verdwijnen. Mij lijkt dat onwaar-

schijnlijk. Het gaat namelijk niet om inciden-
ten. De spanning tussen intellectuelen en de
55 politiek zit dieper.

5 De rol van de intelligentsia in de politiek
kwam voor het eerst aan de orde tijdens het
conflict tussen het democratische Athene en
Socrates. Voor Socrates was filosofie liefde
60 voor de wijsheid. En wijsheid was niet te
koop op de agora, het Griekse marktplein
waar burgers handeldreven en aan politiek
deden. Hij vond de grote idealen (‘het goede’,
‘het schone’ en ‘het ware’) tussen de sterren.
65 De houding van Socrates ten aanzien van de
politiek, politici en kooplieden was gering-
schattend. Wie zich met dit soort politiek of
met de handel inliet, begeerde macht en geld,
in ieder geval geen wijsheid.

6 70 De wereld vond Socrates maar een
vreemde snuiter, een man, die zich alleen
maar bezighield met morele, ethische en
filosofische zaken. Van dat soort lieden werd
weinig goeds verwacht. Socrates introduceer-
75 de nieuwe inzichten die, zo vond men, scha-
delijk waren voor de jeugd. Daarom werd hij
door de Atheners terechtgesteld. Sindsdien is
de verhouding tussen intellectuelen en de
politiek gespannen.

7 80 De executie van Socrates bracht Plato, een
leerling van hem, tot de conclusie dat filoso-
fen maar beter de macht naar zich toe konden
trekken. Zij kregen daarbij een speciale mis-
sie: de verheffing van het volk. Intellectuelen
85 moesten de regie in handen nemen, omdat zij
konden zien. Het volk zelf was blind. In
Plato's blauwdruk van de ideale samenleving
was er dan ook geen plaats voor democratie:
een koning-filosof zat op de troon. Aan
90 opiniepeilingen deed hij niet – aan blinden
vraagt men niet de weg.

8 Dit ideaal van de koning-filosof ligt ten
grondslag aan het maatschappelijk zelfbeeld
van de westerse intelligentsia. Veel intellec-
95 tuelen beschouwen zichzelf als zieners met
het alleenrecht op de waarheid en daarom op
de macht. Soms probeerde men dit ideaal ook
in de praktijk te brengen – meestal zonder
succes.

9 100 De markt is per definitie anti-intellectueel.
Orde ontstaat er op spontane wijze, zonder
plan of blauwdruk. Individuen stemmen zelf
hun belangen op elkaar af via het prijsmecha-
nisme. Maar dat is voor de intelligentsia niet

105 goed genoeg. Men wil sturen, ontwaart hogere
doelen en wenst de maatschappij naar eigen
visie in te richten. Voor zieners en koning-
filosofen is het beeld van de onzichtbare hand
van de markteconomie onverteerbaar. Dat

110 maakt hen namelijk overbodig.
10 Men kan het ook anders zeggen: het
syndroom waaronder de intellectueel lijdt, is
agorafobie, de afkeer van de publieke ruimte.
Het is niet te verwachten dat intellectuelen in
115 de toekomst wel van anti-democratische
neigingen verschoond zullen blijven. En dan
heb ik het niet over het klassieke type van de
linkse intellectueel. Dat is bijna geheel uitge-
storven. Maar over een geheel nieuw type

120 intellectueel: de anti-globalist.
11 De politieke agenda van de anti-globalisten
of anti-modernen wordt vooral gedefini-
eerd door allerlei zaken waar men tégen is.
Coca-Cola en Exxon belichamen het kwaad
125 van het kapitalisme en zijn verantwoordelijk
voor de armoede in de derde wereld. Men is
anti-westers en anti-Amerikaans in het
bijzonder. Westerse democratie of de Taliban,
George Bush of Bin Laden: het is lood om
130 oud ijzer. De Verlichting is niet universeel,
stellen zij, maar een nieuwe variant van
westers imperialisme dat niet-westerse cul-
turen en levensvisies onderdrukt. De weten-
schap is naar hun oordeel niet neutraal, maar

135 een politiek instrument om te disciplineren en
te heersen. Enzovoort, enzovoort.
12 De vraag is: hebben intellectuelen nog wel
een belangrijke maatschappelijke functie? Die
functie hebben de intellectuelen wel degelijk,
140 want elke samenleving heeft behoefte aan
denkers en aan ideeën. Het is ook duidelijk –
ik geef dat grif toe – dat niet álle intellectu-
elen bezwijken voor de totalitaire verleiding
van de koning-filosoof. De Europese intel-
ligentsia heeft ook Shakespeare, Bach, Goya
en Einstein voortgebracht, en in de politiek
Cicero, Madison en Churchill. Waar gaat het
dan mis? En hoe moet het verder? Het ant-
woord op beide vragen ligt bij Augustinus

150 (354-430), bisschop van Hippo, die zestien
eeuwen geleden wees op het belang van een
goede taakverdeling tussen politieke heersers
enerzijds en de intelligentsia en priesterklasse
anderzijds. Zijn inzicht gaat nog steeds op.
13 Volgens Augustinus regeren de intellec-
tuelen en de priesters over ‘het ware’, ‘het
goede’ en ‘het schone’ en bevolken zij de
voorposten van de *civitas dei*: tempels,

kloosters en universiteiten, waarin zij het
160 contact met de eeuwigheid onderhouden.
Politieke heersers bewaken de vrede en
regeren over de publieke ruimte, de *civitas
terrana*. Zij maken de wetten en bezitten het
monopolie op geweld zodat die wetten wor-
165 den nageleefd. Het gaat mis als beide domei-
nen worden vermengd en ... als men het para-
dijs op aarde wil vestigen. Want de deugden
van de wijsgeer verschillen van de deugden
van de politicus.

14 170 Het eerste verschilpunt betreft de drang tot
systematiseren. Voor een natuurkundige is
systematiseren nuttig. Maar in de politiek is
die drang geen deugd. Want al die systemati-
seringsdrift voedt het misverstand dat de
175 maatschappij en de economie vanuit een cen-
traal punt kunnen worden gestuurd op basis
van een doel of plan. Filosofen voelen zich
beroepshalve aangetrokken tot de opvatting
dat de samenleving aan superieur gewaand
180 verstand dient te worden onderworpen. Dat in
het Westen de sociale en economische orde
spontaan tot stand komt, op basis van indivi-
duële voorkeuren en besluiten, is iets wat men
liever vergeet.

15 185 Een ander verschilpunt heeft te maken met
de utopische verleiding. Preken over een
ideale wereld is het dagelijks brood van de
dominee en de moraalfilosoof. Maar politiek
is de kunst van het mogelijke. Dromers in de
190 politiek ontkennen dat: tegenover de onvol-
maakte wereld, waarin eigenbelang, afgunst
en ongelijkheid de toon zetten, plaatsen zij
een ideale wereld zonder deze zonden. Maar
hun pogingen het paradijs op aarde te vestigen
195 leiden per saldo tot meer ellende dan geluk.

16 Het laatste verschilpunt kan men omschrij-
ven als de politiek der goede bedoelingen.
Intellectuelen raken soms beneveld door hun
eigen ideeën. Deze beneveling leidt ertoe dat
200 politici worden beoordeeld op basis van het
voornemen dat aan hun politiek ten grondslag
ligt. Maar de weg naar de hel is met goede
bedoelingen geplaveid. In de politiek tellen
mooie bedoelingen niet. Het gaat om gevol-
205 gen en resultaten.

17 Politieke wijsheid krijgt men door erva-
ring. Van de ervaring zal dus het medicijn
tegen intellectuele agorafobie moeten komen.
Studeerkamerintellectuelen, die met beslagen
210 bril de menigte verleiden, zijn de veroorza-
kers van rampen.

De veranderlijkheid van de historische waarheid

Onderstaand essay is een bewerking van een artikel van Chris van der Heijden dat verschenen is in *Vrij Nederland* van 6 december 2003.

1 Het recente Europese verleden is niet meer wat het geweest is. In verschillende landen werden de afgelopen jaren correcties op de bestaande beelden van de periode vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog aangebracht. Overal tonen geëngageerde historici aan dat het beeld van het jongste verleden eenzijdig is. En dat leidt tot hevig debat.

2 Zo publiceerde de Spaanse journalist en historicus Pío Moa Rodríguez onlangs een zoveelste boek over de Spaanse burgeroorlog, *De mythen van de Spaanse burgeroorlog*¹⁾. Alle fraaie en minder fraaie verhalen die nu al bijna zestig jaar over tal van personen en gebeurtenissen de ronde doen, zouden volgens Moa Rodríguez ver bezijden de waarheid liggen. Het gangbare beeld was dat de naar het fascisme neigende dictator Franco en zijn aanhangers hun tegenstanders en de bevolking genadeloos aanpakten, terwijl de republikeinen en hun communistische medestanders idealistischer zouden zijn geweest. Maar volgens Moa Rodríguez had Franco ook zijn goede kanten: hij wist Spanje bijvoorbeeld uit de handen van Hitler te houden. Bovendien waren er ook onder de republikeinen machtswellustelingen.

3 Een vergelijkbare herziening van het recente verleden vindt sinds kort bij onze zuiderburen plaats. Als voorbeeld kunnen we Antwerpen nemen. Het heersende beeld was tot voor kort dat de Antwerpse joden het tijdens de Tweede Wereldoorlog alleen van Duitse zijde zwaar te verduren hadden. Dat beeld is door recente publicaties grondig bijgesteld. Werden in Brussel de joden nog tijdens de oorlog op allerlei manieren geholpen, in Antwerpen werden ze al vóór de oorlog geïsoleerd; in het verlengde daarvan deden de Antwerpse gemeente en politie tijdens de oorlog hun uiterste best om de Duitsers te helpen met anti-joodse activiteiten.

4 In meer landen zijn in de afgelopen jaren correcties op de bestaande beelden van de laatste oorlog aangebracht. Een voorbeeld uit Polen: de Poolse historicus Gross toonde in 2001 aan dat de zestienhonderd joden van Jedwabne in juli 1941 niet door de Duitsers maar door de eigen bevolking waren vermoord. De reacties lieten niet op zich wach-

ten. Volgens de een loog Gross, een volgende was verbijsterd, een derde boog beschaamd het hoofd. Maar hoe dan ook, het beeld van de behandeling van de joden in het Polen van de Tweede Wereldoorlog kan sinds de publicatie van Gross niet meer hetzelfde zijn.

5 Het is interessant eens te bezien hoe historische beelden eigenlijk ontstaan en waardoor sommige beelden langer meegaan dan andere. Laten we bijvoorbeeld eens kijken naar de beeldvorming rond de gruwelijke loopgravenstrijd van de Eerste Wereldoorlog. De overlevenden hadden het gevoel dat alleen lotgenoten konden begrijpen wat ze hadden meegemaakt: de modderige slagvelden van Verdun, de hongerige ratten in de loopgraven, het weggeblazen gezicht van een kameraad. Jaren later werd in boeken als *Im Westen nichts Neues* van Remarque de sfeer van toen zo goed getroffen, dat ze op de overlevenden een onuitwisbare indruk maakten. De weergave en sfeertekening in deze boeken maakten de indruk authentiek te zijn. De lotgenoten herkenden zich er dan ook moeiteloos in. Het door deze verhalen zo overtuigend opgeroepen beeld werd overgenomen door degenen die de gebeurtenissen niet uit eigen ervaring kenden. Toen het eenmaal door hen geaccepteerd was, kon dit beeld van de oorlog, verspreid door allerlei publicaties, ook het beeld van volgende generaties bepalen.

6 Zo gaat het vaak bij beelden van historische gebeurtenissen. Bij de acceptatie ervan, ook door latere generaties, speelt waarachtigheid een grote rol, omdat wij geneigd zijn iets wat waarachtig aandoet, ook voor waar te houden. Dr. L. de Jong realiseerde zich dat toen hij zijn bekende geschiedwerk over de Tweede Wereldoorlog opzette. Veel van zijn beschouwingen zijn dan ook gebaseerd op de verslagen van hen die erbij waren, onder wie joodse overlevenden, oud-verzetslieden en oud-militairen, maar ook collaborateurs.

7 Sommige historische beelden gaan generaties lang mee, totdat men tot andere inzichten komt en het tot dan toe geldende beeld verdwijnt. De waarheid van het oorspronkelijke beeld, veelal gebaseerd op verhalen die als waarachtig en dus als waar werden beschouwd, wordt dan vervangen

door een nieuwe waarheid, soms gebaseerd op nieuwe, ook als waarachtig overkomende verhalen.

8 Hoe komt het dat een historisch beeld juist op dat bepaalde moment door een ander wordt vervangen? Dat heeft lang niet altijd met de komst van een nieuwe generatie te maken, want zo'n omslag treedt niet bij elke generatiewisseling op. De West-Europese visie op kolonialisme, om een voorbeeld te geven, is vele generaties lang in grote lijnen hetzelfde gebleven, pas in de tweede helft van de negentiende eeuw kreeg men besef van de verfoeilijke kanten ervan.

9 Soms zijn het, zoals dat door sociologen wordt genoemd, 'overweldigende momenten' die het beeld dat men van het historische verleden of heden heeft, plotseling doen kantelen. De aanslagen in Amerika van 11 september 2001 bijvoorbeeld hebben in het westen geleid tot een ingrijpende nuancering van de denkbeelden over de islamitische wereld. In ons land, om een ander voorbeeld te noemen, heeft de dood van de ambitieuze politicus Pim Fortuyn velen, waaronder gezaghebbende politici, dermate in beweging gebracht dat er een totaal andere kijk op Nederland als immigratieland ontstond.

10 Tot de meest overweldigende gebeurtenissen behoren vanzelfsprekend oorlogen. Oorlogen zijn zo ingrijpend dat ze als het ware 'een gat in de tijd' kunnen slaan. Ze kunnen het begin vormen van een gloednieuw tijdperk, waarin niet alleen politieke en maatschappelijke structuren veranderen, maar vooral ook de manier waarop men tegen verschijnselen en ontwikkelingen aankijkt. Neem bijvoorbeeld de Amerikaanse inmenging in Vietnam in de jaren zestig en begin jaren zeventig, die het beeld dat men van Amerika in Europa had, ingrijpend veranderde. Dankbaarheid jegens Amerika voor de bevrijding van het nazi-juk, maakte plaats voor regelrechte gevoelens van vijandigheid jegens een land dat nu heftig beschuldigd werd van onmenselijk optreden.

11 Dat beelden veranderen kan simpelweg ook veroorzaakt worden door een grotere afstand in tijd. Wetenschappers kunnen nieuwe feiten ontdekken of door een andere

wetenschappelijke methodologie oude feiten in een nieuwe context plaatsen, zodat deze feiten toch een andere kleur en betekenis krijgen. Soms is het voor diepgravend historisch onderzoek dan wel nodig dat bepaalde belemmeringen uit de weg geruimd worden, zoals in het geval van Polen en andere Oost-Europese landen. Pas toen de Berlijnse Muur was gevallen, werden archieven toegankelijk voor historici en konden zij het door de staat geannexeerde verleden onbelemmerd onderzoeken.

12 Een markante verklarende factor bij het herformuleren van de historische waarheid is de wisseling van staatsmacht. Laten we nogmaals naar Spanje kijken. Er is bijna dertig jaar verstreken sinds de dood van Franco in 1975. Die periode is eenvoudigweg in een aantal subperioden te verdelen, waartoe ook de jaren dat de socialisten het voor het zeggen hadden, gerekend kunnen worden. In elk van deze subperioden werd het jongste verleden herschreven. Alles wat 'goed' was geweest, werd opeens als 'slecht' gezien en andersom. Telkens werd het verleden volledig herschreven: caudillo Franco was beurtelings gevierd leider en paljas, en zijn regeerperiode werd dan weer eens gezien als een tijdperk van ware renaissance dan weer van terugval in duisternis. Nu is – sinds halverwege de jaren negentig een nieuwe ideologische stroming de politieke macht heeft – het beeld van Franco en de burgeroorlog en de Franco-tijd opnieuw aan het veranderen. Dat kan geen toeval zijn: 'waarheid' is onmiskenbaar verstrengeld met macht.

13 Beelden van historische gebeurtenissen en ontwikkelingen wisselen met de tijd. Wat aanvankelijk waarachtig leek en daardoor als waarheid werd gezien door opeenvolgende generaties, kan er (veel) later minder geloofwaardig uitzien. Wat voor waar werd gehouden, wordt dan vervangen door een andere 'waarheid'. De aanzet tot een wisseling van beeld is vaak afkomstig van de groep die de (intellectuele) macht bezit of – al is dat vaak hetzelfde – de aandacht op zich weet te vestigen. Macht, propaganda en waarheid, ze doen het met elkaar. Waarheid omtrent het verleden blijkt betrekkelijk te zijn.

Einde

noot 1

Spaanse Burgeroorlog: in 1936 kwamen conservatieve krachten in opstand tegen de socialistische regering van de Spaanse Republiek; generaal Franco kwam als overwinnaar uit de strijd en bleef tot aan zijn dood in 1975 als dictator aan de macht.

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen. De Cevo is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.